

## ТРАДЫЦЫЙНЫЯ ЭТНАВОБРАЗЫ Ё РАМАНЕ В. МАРЦІНОВІЧА “НОЧ”

*У артыкуле аналізуецца мастацкая трансфармацыя традыцыйных беларускіх этнавообраў у рамане “Ноч” прадстаўніка сучаснай літаратурнай генерацыі В. Марціновіча. Падкрэсліваецца, што пісьменнік у фантастычна-алегарычнай форме паказвае магчымую перспектыву далейшага развіцця сучаснага грамадства.*

Адным з самых распаўсюджаных паняццяў пры вывучэнні білінгвістычных літаратур, літаратуразнаўчым даследаванні карціны свету, адлюстраванай у творчасці таго ці іншага нацыянальнага пісьменніка, з’яўляецца паняцце этнавообра.

Паводле апошніх літаратуразнаўчых даследаванняў, этнавообраз выбудоўвае не толькі індывідуальныя рысы, але і этнічную ідэнтычнасць адлюстраванага персанажа, ландшафту, гістарычнай эпохі, падаючы некаторыя яго рысы як тыповыя для пэўнай краіны, як характэрныя для цэлага народа [1, с. 317]. У творчасці В. Марціновіча як тыповага прадстаўніка нацыянальнага мастацкага генафонду XXI стагоддзя варта вылучыць наступныя асноватворныя этнавообразы: кніга, мова, пісьменнік, горад, вёска і інш.

В. Марціновіч у такім узоры постапакаліптычнай фантастыкі, як раман “Ноч”, стварае гіпербалізаваны ё напрамку дэградацыі і адначасова вызначальны ё напрамку актуалізацыі духоўных каштоўнасцей свет. Так, кніга ё перавернутым ці дакладней зведзеным да першабытнага стану грамадстве з рамана пісьменніка стала самай вялікай каштоўнасцю, а беларуская мова сродкам кансалідацыі грамадзян падзеленага на асобныя дзяржавы-раёны, амаль знічанага адсутнасцю ўяўных цывілізацыйных прыкмет (электрычнасці, інтэрнэта), але не пераможанага Мінска. Відавочна, В. Марціновіч, выкарыстоўваючы мастацкую ўмоўнасць, падкрэслівае думку пра разбуральны ўплыў сучасных інфармацыйных тэхналогій на інтэлектуальна-духоўную сферу чалавека, якую, на яго думку, можа падтрымаць на неабходным узроўні толькі кантакт з кнігай у яе спрадвечным, першасным выглядзе. Невыпадкова Кнігар, цэнтральны персанаж рамана “Ноч”, захавальнік шматвяковай кніжнай мудрасці чалавецтва, лічыцца адным з самых багатых людзей постапакаліптычнага беларускага грамадства.

Самым каштоўным таварам зараз якраз і з’яўляюцца кнігі на беларускай мове, якія з вялікай ахвотай Кнігар распаўсюджвае сярод сваіх візіцёраў. І (як антыномія сучаснаму стану зносінаў беларускага грамадства з кнігай на роднай мове) ніхто не

адмаўляецца, ніхто не адкладвае ўбок беларускую кнігу, аддаючы перавагу масавай літаратуры альбо кнізе на рускай мове, а, наадварот, з апантанасцю паглынае ўзоры нацыянальнага мастацтва слова. Кнігар прызнаецца, што сапраўднай радзімай для яго былі заўсёды кнігі і менавіта з іх стратай звязана найбольш яго настальгія, калі ён выходзіць за межы роднага горада ў невядомую, неабжытую прастору, дзе, паводле афіцыйных навінаў новага постапакаліптычнага грамадства, жылі “неўры”, “казлакапытыя” ці жыцця не было ўвогуле. Такім чынам В. Марціновіч падкрэслівае, што айчыннае мастацтва адлюстравала вызначальныя рысы нацыянальнай карціны свету, асновы менталітэту і жыццёвай тактыкі беларускага этнасу, а заняўданне яго прыводзіць да страты нацыянальнай першаасновы, трываласці быцця мясцовага народа.

Традыцыйнай для беларускай літаратуры заўсёды была і праблема нацыянальнай мовы, якая ў гісторыка-культурным кантэксце быцця беларусаў на працягу многіх стагоддзяў набыла статус этнаобраза. Мова ў творы В. Марціновіча становіцца не толькі будаўнічым матэрыялам для вобразаў, але і важнай часткай мастацкай канцэпцыі быцця чалавека ў свеце і свету ў чалавеку. Так, праз мову яго герояў выяўляецца агульнакультурны, па-філасофску значны падтэкст рамана “Ноч”. У грамадстве, вобраз якога створаны В. Марціновічам, жыццёвыя патрэбы грамадзян якога зведзены да мінімуму, нават той, хто грэбаваў беларускай мовай і не прызнаваў за роўную іншым мовам, у час блэкаўту імкнецца карыстацца ёю, каб засведчыць свой дэмакратызм, як, напрыклад, былы чыноўнік Цугундар-Корчын, што і тут, страціўшы былыя прывілеі, займае выгадную, назіральніцкую пазіцыю. Яго “кропка” на рынку была першай, ён першым атрымліваў навіны і іх распаўсюджваў, прадаючы так званы “мёд” (“кіселістае варыва... з распушчаных хлебных сухароў, падгнілай гародніны, цукру і кмену”). Дарэчы, яго мянушка *Цугундар* мае ў сваёй аснове нямецка-яўрэйскае размоўнае словаўтварэнне (*zug* – павозка, валачэнне; *under* – пад) і азначае “пад жорсткім доглядам; у кайданых”. Корчын у былым жыцці, пры адказнай дзяржаўнай пасадзе, ніколі не размаўляў на беларускай мове, а зараз імкнецца гаварыць на ёй, часам зусім не разумеючы сэнсу слоў і выкарыстоўваючы іх не ў тым кантэксце ці не з тым значэннем. Так, пісьменнік паказвае, што толькі экстрэмальная сітуацыя, калі пастаўлена пад пытанне існаванне не толькі асобнай нацыі, але і ўсяго чалавецтва, можна вярнуць беларуса да ўсведамлення сваёй нацыянальнай прыналежнасці, да разумення таго, што мова – не толькі сродак зносін, але і вопратка душы, быццёвы маркер прадстаўніка пэўнай нацыі сярод іншых прадстаўнікоў агульначалавечай супольнасці.

Своеасаблівымі этнаобразамі, паводле якіх вызначаецца культурны ўзровень нацыі, ступень таленавітасці і самадастатковасці народа, сталі вобразы вядомых беларускіх пісьменнікаў, класікаў нацыянальнага мастацтва слова. Так, В. Марціновіч у інтэрв’ю падчас прэзентацыі рамана “Ноч” адзначаў, што яго твор – гэта проста гімн Караткевічу, гімн Быкаву часткова [2]. Менавіта ў творчасці гэтых пісьменнікаў адлюстраваліся веліч і драматызм айчыннага гістарычнага шляху, створаны вобраз беларуса як чалавека еўрапейскага, з абвостраным пачуццём нацыянальнай годнасці.

Сапраўды, дух Караткевіча, матывы і вобразы яго творчасці пастаянна прысутнічаюць у мастацкім свеце В. Марціновіча. Так, яго герой Кнігар нават мысліць літаратуру, лёгка аперыруе караткевічаўскімі радкамі, вобразамі, якія арганічна ўпісваюцца ў інтэртэкст В. Марціновіча. Напрыклад, з’яўленне Ксандры ў доме Кнігара, якая прапанавала сябе ў якасці рабыні за больш-менш прыстойнае, па меркаваннях жыхароў постапакаліптычнага Мінска, жыццё, абуджае ў свядомасці героя слынны вобраз караткевічаўскай грушы з рамана “Каласы пад сярпом тваім”. А культ страху, яго ўлада ў творы В. Марціновіча звязаны з паляваннем свінагалоўых, якія рэжуць, забіваюць, знішчаюць усё на сваім шляху, што, безумоўна, нагадвае вобраз дзікага палявання караля Стаха з аднайменнай аповесці У. Караткевіча. Аўтар

прызнаваўся, што “Ноч” – раман пра страх, пра тое, што страх заўсёды затуманьвае розум, пра тое, што там, дзе мы мыслім монстраў са свіннымі галовамі, на самой справе знаходзіцца нешта рацыянальна вытлумачальнае.

Творчым арыенцірам, своеасаблівым настаўнікам для В. Марціновіча стаў і В. Быкаў з яго сітуацыйнай выбару паміж жыццём і смерцю, святлом і цемрай, чалавечым узвышэннем і падзеннем, пошукамі выйсця адзінокай, самотнай асобай у жорсткім, антыгуманым свеце. Невыпадкова Шахцёру, стомленаму шматдзённым пераходам па цёмным свеце, які зарабляў на жыццё тым, што рабаваў пакінутыя кватэры, гіпермаркеты, што прыходзіць да Кнігара і просіць кнігу, “каб, значыць, не моцна мозг грузіла. І, каб пра ноч было. І пра небяспеку. Каб нехта праз ноч ішоў. І кругом – варожы свет”, герой прапаноўвае аповесць В. Быкава “Сотнікаў” [3, с. 44].

Раман “Ноч”, паводле В. Марціновіча, з’яўляецца і гімнам Мінску-мегаполісу, сучаснаму, еўрапейскаму. Але, на нашу думку, найбольшую ідэйна-мастацкую нагрузку ў плане выяўлення аўтарскай канцэпцыі гістарычнага лёсу беларусаў выконвае ў творы архетыповы для беларускай класічнай літаратурнай традыцыі этнавообраз вёскі. У тым жа інтэрв’ю пісьменнік падкрэсліў, што яму хацелася, каб замежны чытач падумаў пра беларуса прыкладна так, як мы, думаючы пра Калумбію Маркеса, каб “з галоў еўрапейцаў зніклі пэўныя клішэ” [2].

Але, перш чым звярнуцца да мастацкай рэканструкцыі вобраза вёскі, пісьменнік стварае жахлівыя вобразы былых гарадоў-спадарожнікаў, алегорыі сучаснага беларускага ўрбаністычнага пейзажа, алегорыі таго, што адбылося і што, магчыма, адбудзецца з беларусамі і іх радзімай у выніку маштабных экалагічных і тэхнагенных катастроф, алегорыі постчарнобыльскага быцця беларусаў. Так, у пошуках ежы галоўны герой і яго сабака апынуліся ў закінутым гарадку. Але, нягледзячы на моцную ўладу голада, павага да смерці пераважае: “Я, уяўляючы сабе банкі са згушчонкай і пачкі з сухарамі, ледзь не спатыкнуўся на гэта.

Чалавек сядзеў спінай да мяне. У інвалідным вазку. Нежывы. Вельмі схуднелы.

Мне зрабілася сорамна, што я так нахабна парушыў ягоны спакой. Я адступіў з ускрытай кватэры і акуратна прычыніў зламаныя дзверы” [3, с. 108]. Гэта і алегорыя сучаснага грамадства, дзе людзі абьякавыя да лёсу іншых, дзе лягчэй памерці, чым знайсці дапамогу ці падтрымку.

Рэканструкцыя этнавообраза вёскі ў рамане В. Марціновіча таксама адбываецца з улікам той мастацкай задачы, якую паставіў перад сабой пісьменнік, што імкнецца паказаць сучасную беларускую рэчаіснасць, выявіць яе нацыянальны феномен.

Пазнавальным для большасці беларусаў і не толькі для іх паўстае па-мастацку ўзноўлены вобраз вёскі Насамоны, якая жыве сваім адасобленым, незалежным ад жыцця ўсяго краю жыццём, у якой пануе культ агурка і, паводле мастацкай умоўнасці аўтара, узнікае з’ява сацыяльнай гемафіліі, бо ўсе ў гэтай вёсцыносяць прозвішча Грыбок. Абнаўленне ж крыві, якое гарантуе вяскоўцам далейшы дабрабыт, адбываецца за кошт вандроўнікаў, нахталт Кнігара альбо ўкраінскіх турыстаў, якія з прычыны таго, што зламаўся транспарт, надоўга вымушаны былі застацца ў Насамонах.

Не менш характарыстычная для сучаснай нацыянальнай карціны свету і вёска Габляны, пакінутая жыхарамі. Але нават такое закінутае мястэчка пагражала Кнігару і яго вернай Гердзе, якая стала ахвярай пастаўленай у адной з хат ці то на чалавека, ці то на звера пасткі. Што кіравала былымі гаспадарамі? Жаданне абараніць сваё ці элементарная варожасць да чужых, раз’яднанасць, негасціннасць, што не характэрны для традыцыйнай беларускай вёскі, пісьменнік не тлумачыць. Увогуле ў творы наскрозь адсутнічае дыдактызм.

Вёска Элеватары, названая так паводле асноўнага занятку былых жыхароў, – тыповая алегорыя сучаснай матэрыяльна-харчовай тактыкі грамадства, калі нават

прадукты самай першаснай патрэбы (хлеб!) вырабляюцца не з натуральных кампанентаў, а, напрыклад, з “апілак, картапляных лушпаек і расцярушанай грэчкі”. Так пісьменнік паказвае працэс паступовага выраджэння беларускай вёскі, страты ёю нацыятворчых, стваральных функцый.

Апафеозам абыякавасці, трагедыі чалавека і тупіковасці яго быцця становіцца і вобраз невялікага хутара, у які завітаў герой па дарозе на поўдзень. В. Марціновіч у дадзеным выпадку выдатна абыгрывае сучасную форму зносінаў паміж людзьмі, калі нават у межах быцця адасобленага, традыцыйнага для беларускага пейзажу хутара выкарыстоўваюцца новаўвядзенні навейшай інфармацыйнай культуры – смайлікі – як праява таго, што людзі перасталі разумець звычайную мову і не чуюць адзін аднаго. На хутары герой бачыць жахлівую карціну: стары хутаранін, забіўшы і пахаваўшы жонку і сястру, забівае сябе. Але пахаваць яго ўжо не было каму. І засталася яго магіла раскрытай, а цела не паханым паводле хрысціянскіх звычаяў. Прычыну злачынства і самазабойства стары тлумачыць наступным чынам: “Ня мам што есць Ня мам за што купіць Ня умем так жыць” [3, с. 273]. Кнігар разважае: “...Усе астатнія, хто тут быў, прыходзілі, хісталі галавой ды ішлі далей, крануць “мастацтвам”. Яны паводзілі сябе як глядачы, наведнікі галерэі, а не як людзі. Такая трапная дэманстрацыя таго, у што пераўтварыўся арт перад тым, як культура знікла. Ні спачування, ні чалавечнасці. Толькі гульня на пачуццях. Толькі сумныя смайлікі. Ці вясёлыя – што адно й тое ж. Intstagram-этыка, selfie-спагада” [3, с. 274].

Такім чынам, традыцыйныя беларускія этнаобразы ў рамане В. Марціновіча “Ноч” рэканструююцца ў адпаведнасці з задачай мастацкага шматмернага стварэння вобраза сучаснай Беларусі.

#### Спіс выкарыстаных крыніц

1. Марченко, Т. М. Украинские литературные этнообразы как объект современных текстологических исследований / Т. М. Марченко // Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/>. – Дата доступа: 21.09.2019.
2. Виктор Мартинович: мой новый роман – гимн Короткевичу и Быкову // Режим доступа: <http://sozvuchie.by/>. Дата доступа: 21.09.2019.
3. Марціновіч, В. Ноч: раман / В. Марціновіч. – Мінск: Кнігазбор, 2018. – 412 с.